

Физичка хемија 2

за студијски програм Хемичар (022Н1)

шк. 2019/2020

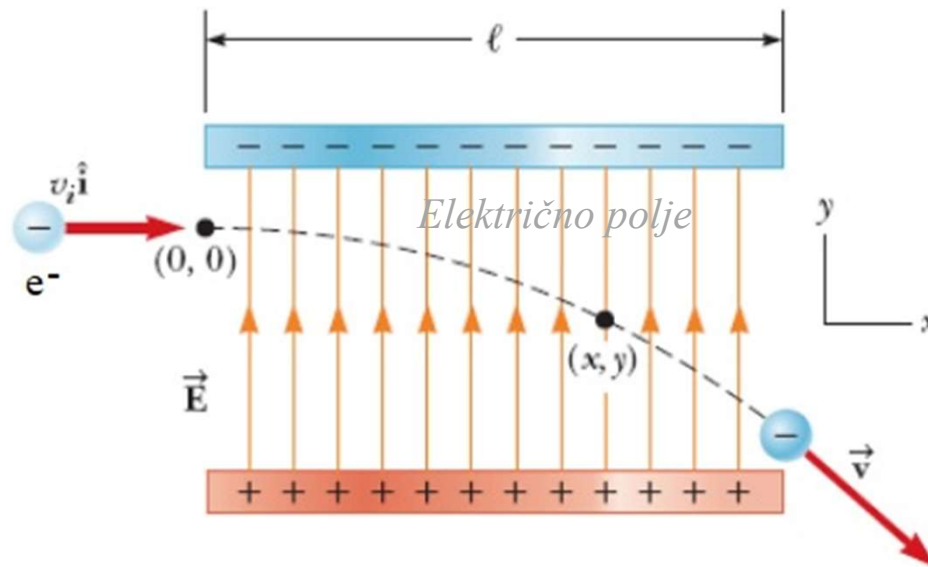
2. Одређивање односа наелектрисања и масе честица.
Основе масене спектрометрије.

Фебруар 2020.

Др Гордана Ћирић-Марјановић, редовни професор

Naelektrisana čestica (elektron, jon) skreće u električnom ili magnetnom polju sa svoje prvobitne pravolinijske putanje (koju je imala van polja), i nastavlja da se kreće po krivolinijskoj putanji.

Ovo svojstvo naelektrisanih čestica iskorišćeno je za **podešavanje kretanja naelektrisanih čestica** u raznim aparatima i sistemima, kao i za **proučavanje osobina samih naelektrisanih čestica**.

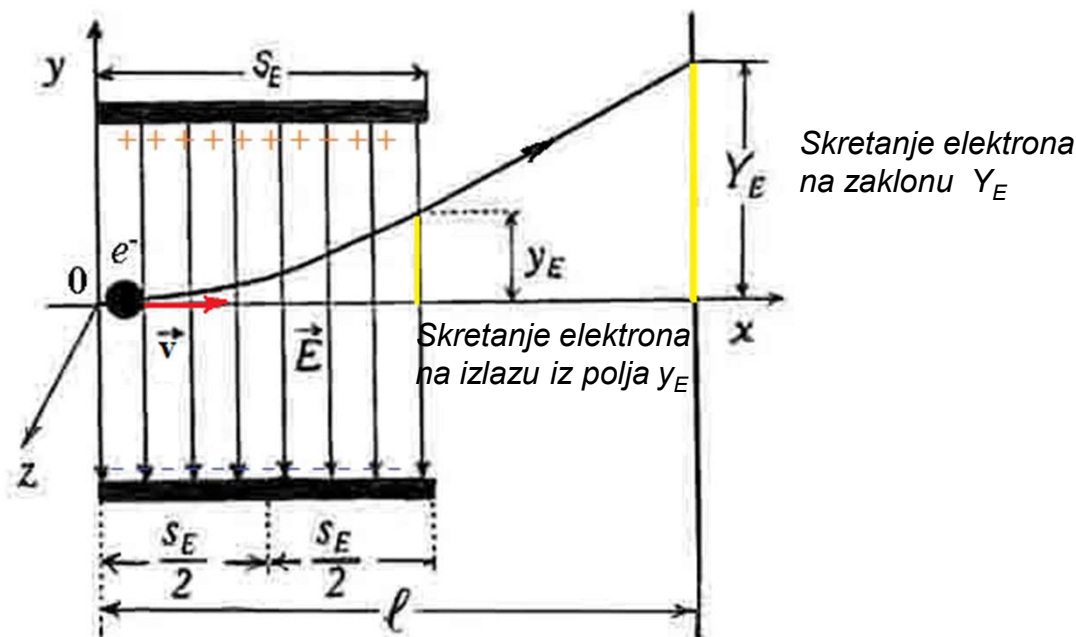

J. J. Tomson (Sir Josef John Tomson) je **otkrio elektron** 1897. godine.

On je na osnovu **kretanja elektrona u električnom i magnetnom polju** prvi odredio **odnos naelektrisanja i mase elektrona, e/m** .

Iz ovog odnosa, znajući **naelektrisanje elektrona, e** , koje je odredio **Robert Millikan** 1911. god, mogla se odrediti njegova **masa, m** .

Naelektrisana čestica (elektron) u električnom polju

Neka se elektron kreće brzinom v_x u pravcu **x ose** i ulazi u električno polje u tački (0,0) koja će biti početak koordinatnog sistema.

Neka na putu dužine s_E deluje električno polje E koje je konstantno (ne zavisi od vremena) i homogeno (ne zavisi od koordinata) i neka je usmereno duž negativnog pravca **y ose**, tj.

$$\vec{E} = -E_y \vec{j}$$

U električnom polju elektron se kreće po **paraboli**, a kada napusti polje on nastavlja po pravolinijskoj putanji.

Kolika je veličina skretanja elektrona na izlasku iz električnog polja?

Na probno naelektrisanje q , mase m , u spoljašnjem električnom polju $\vec{E}$ deluje sila $\vec{F}$:

$$\vec{F} = q \vec{E} \quad (1)$$

Svaka sila telu mase m saopštava ubrzanje $\vec{a}$. Jednačina kretanja naelektrisanja je:

$$m \vec{a} = q \vec{E} \quad (2)$$

$$\vec{a} = \frac{q \vec{E}}{m}$$

$$\vec{E} = -E_y \hat{j}$$

$$q = -e$$

$$\vec{F} = F_y \vec{j} = -e (-E_y \vec{j}) = e E_y \vec{j}$$

Ubrzanje koje električno polje daje elektronu je $\vec{a}$:

$$\vec{a} = a_y \vec{j}$$

$$\vec{F} = m a_y \vec{j} = e E_y \vec{j}$$

Jednačina kretanja elektrona u električnom polju (skalarni oblik) je:

$$m a_y = e E_y$$

(3)

$$a_y = \frac{e E_y}{m}$$

Interesuje nas koliko je skretanje elektrona y_E neposredno na izlasku iz električnog polja.

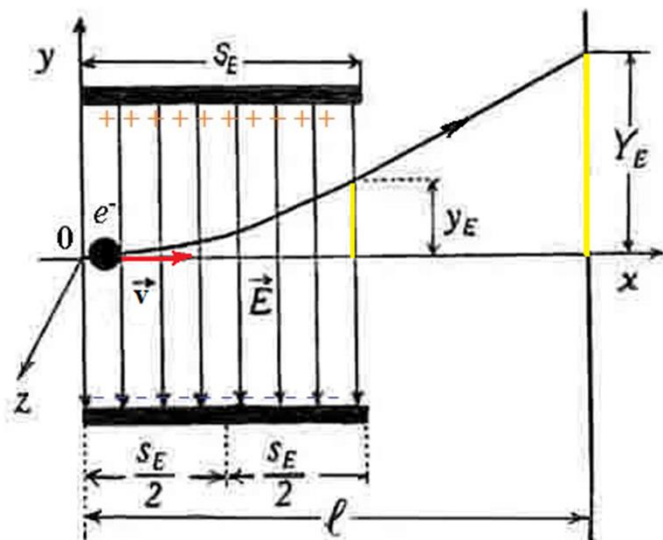
$$v_y = \frac{dy}{dt}$$

$$a_y = \frac{dv_y}{dt} = \frac{d^2 y}{dt^2}$$

$$\frac{d^2 y}{dt^2} = \frac{e E_y}{m}$$

$$\int d \frac{dy}{dt} = \int \frac{e E_y}{m} dt + C_1$$

$$\frac{dy}{dt} = \frac{e E_y}{m} t + C_1$$

$$\int dy = \int \frac{e E_y}{m} t \, dt + \int C_1 \, dt$$

$$y = \frac{e E_y t^2}{m \cdot 2} + C_1 t + C_2$$

Određivanje C_1 i C_2 na osnovu početnih uslova:

U početnom trenutku $t = 0$, $y = 0$, $v_y = \frac{dy}{dt} = 0$, sledi $C_1, C_2 = 0$

$$y = \frac{e E_y t^2}{m \cdot 2} \quad (4)$$

Neka elektron za vreme t_E pređe rastojanje s_E krećući se konstantnom brzinom v_x . Tako dobijamo:

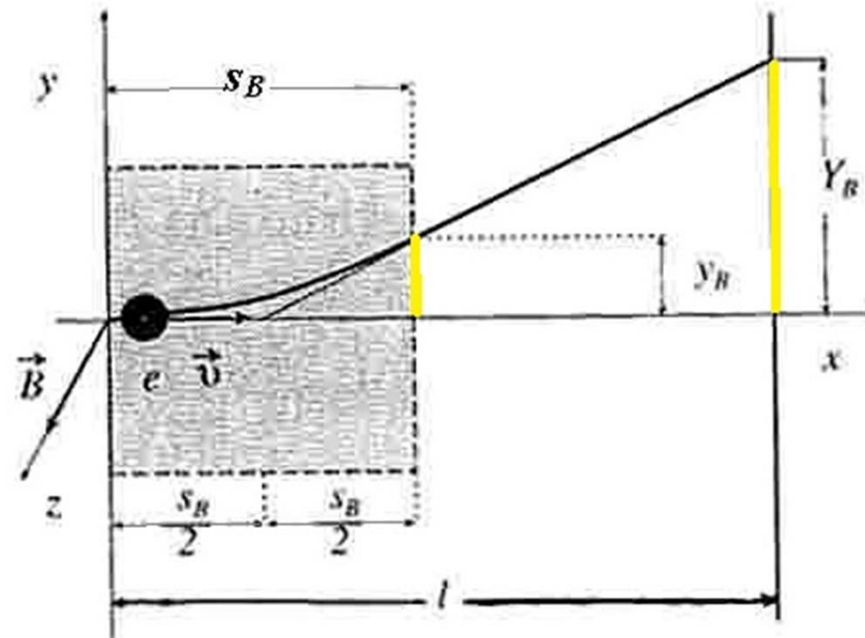
$$t_E = \frac{s_E}{v_x}$$

odnosno **veličinu skretanja elektrona y_E na izlasku iz električnog polja**

$$y_E = \frac{e E_y s_E^2}{2m v_x^2} \quad (5)$$

Naelektrisana čestica (elektron) u magnetnom polju

Neka se elektron kreće brzinom v_x u pravcu x ose. U zoni dužine s_B deluje magnetno polje $\vec{B}$ (konstantno i homogeno), u pravcu z ose.

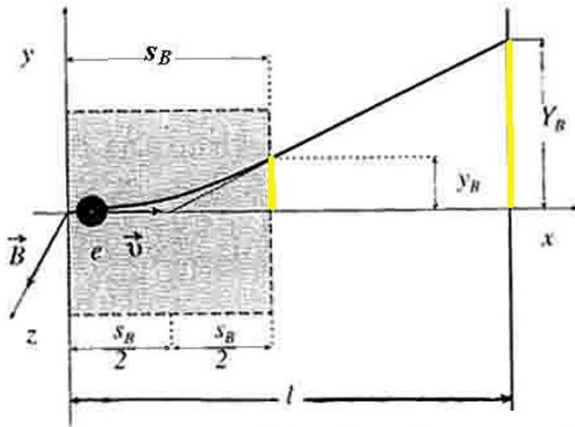
Na probno naelektrisanje q , mase m , u magnetnom polju deluje sila $\vec{F}$ (Lorencova sila):

$$\vec{F} = q\vec{v} \times \vec{B} \quad (9)$$

Jednačina kretanja naelektrisanja je:

$$m\vec{a} = q\vec{v} \times \vec{B} \quad (10)$$

Pod uslovima kao na slici, gde je početna brzina elektrona u pravcu x -ose, a magnetno polje u pravcu z -ose, **elektron će skrenuti u pravcu y -ose.**

$$m\vec{a} = q\vec{v} \times \vec{B}$$

$$q = -e$$

$$\vec{F} = -e\vec{v} \times \vec{B} = -e(v_x B_z)(-\vec{j}) = ev_x B_z \vec{j}$$

$$F_y = ev_x B_z$$

Jednačina kretanja elektrona u magnetnom polju (skalarni oblik) je:

$$ma_y = ev_x B_z$$

(11)

Rešavanjem ove jednačine, uz početne uslove:

$$t = 0, \quad y = 0, \quad v_y = \frac{dy}{dt} = 0 \quad \text{dobijamo:}$$

$$y = \frac{e v_x B_z t^2}{m \cdot 2}$$

(12)

$$t_B = \frac{s_B}{v_x}$$

Tako dobijamo veličinu skretanja elektrona na izlazu iz magnetnog polja:

$$y_B = \frac{e B_z s_B^2}{m \cdot 2v_x}$$

(13)

Koristeći relaciju iz podudarnosti trouglova:

$$\frac{Y_B}{y_B} = \frac{l - s_B/2}{s_B/2}$$

skretanje elektrona na fluorescentnom zaklonu je:

$$Y_B = \frac{e}{m} \frac{B_z s_B (l - s_B/2)}{v_x} \quad (14)$$

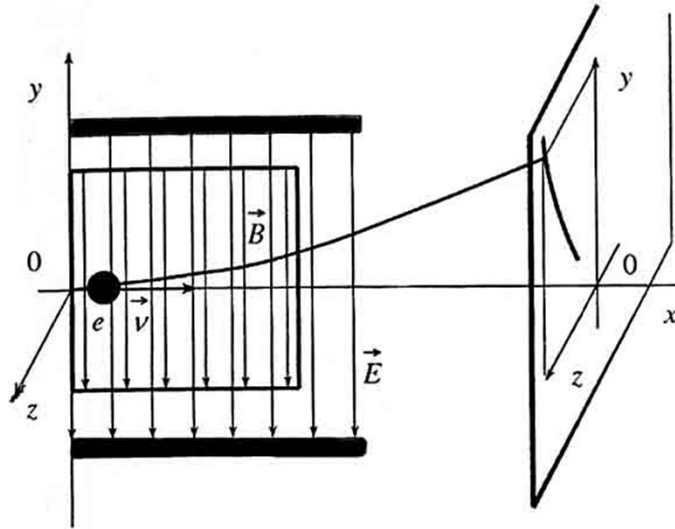
$$\frac{e}{m} = \frac{Y_B v_x}{B_z s_B (l - s_B/2)} \quad (15)$$

$$\frac{e}{m} = 1,76 \times 10^{11} \frac{C}{kg} \quad (16)$$

Znajući da je naelektrisanje elektrona $e = 1,60 \times 10^{-19} C$ (elementarno naelektrisanje, jedinično naelektrisanje)

↓
masa elektrona $m_e = 9,1 \times 10^{-31} kg$

Kretanje naelektrisane čestice u kombinovanom paralelnom električnom i magnetnom polju

Neka oba polja, električno i magnetno, deluju u istom pravcu i smeru, duž negativnog pravca y-ose, a elektron ulazi u polja u pravcu x-ose.

Pošto električno polje izaziva skretanje elektronskog snopa po y-osi, a magnetno polje izaziva skretanje po z-osi, elektronski snop će skrenuti u yz-ravni.

Veličina otklona po y-osi zavisi od v^2 prema relaciji (7)

$$Y_E = \frac{e}{m} \frac{E s_E (l - s_E / 2)}{v_x^2}$$

Veličina otklona po z-osi (u magnetnom polju) zavisi od v prema relaciji analognoj relaciji (14), ali sada umesto ranijeg otklona po y-osi, Y_B , imamo otklon Z_B zbog promenjenog pravca magnetnog polja:

$$Z_B = \frac{e}{m} \frac{B_y s_B (l - s_B / 2)}{v_x} \quad (17)$$

Kada izrazimo brzinu v_x preko jedne od gornjih jednačina (7 ili 17) i ubacimo dobiveni izraz u drugu jednačinu, eliminisaćemo zajednički parametar v_x jednačina (7) i (17). Tada otklon po y-osi može da se izrazi preko otklona po z-osi:

$$y = \frac{m}{e} \frac{E_y (l - s_E / 2) s_E}{B_y^2 (l - s_B / 2)^2 s_B^2} z^2 \quad (18)$$

Zamenom parametara uređaja konstantom k:

$$k = \frac{E_y (l - s_E / 2) s_E}{B_y^2 (l - s_B / 2)^2 s_B^2}$$

izraz (18) dobija oblik jednačine parabole:

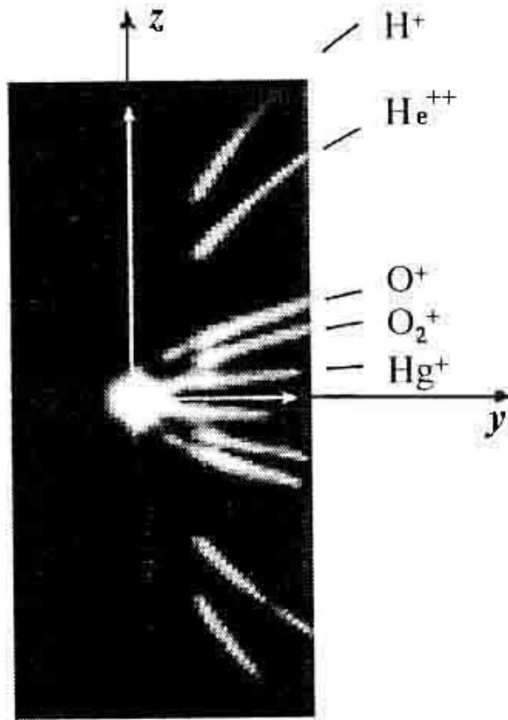
PARABOLA

$$y = \frac{k}{(e/m)} z^2 \quad (19)$$

Snop elektrona ili drugih naelektrisanih čestica u kombinovanom paralelnom električnom i magnetnom polju opisuje parabolu čiji koeficijent (km/e), za dati uređaj, zavisi samo od odnosa q/m čestica. Ovo je iskorišćeno u masenim spektrometrima.

Osnovi masene spektrometrije

Parabole pozitivnih jona u kombinovanom paralelnom električnom i magnetnom polju

$$y = \frac{k}{(e/m)} z^2$$

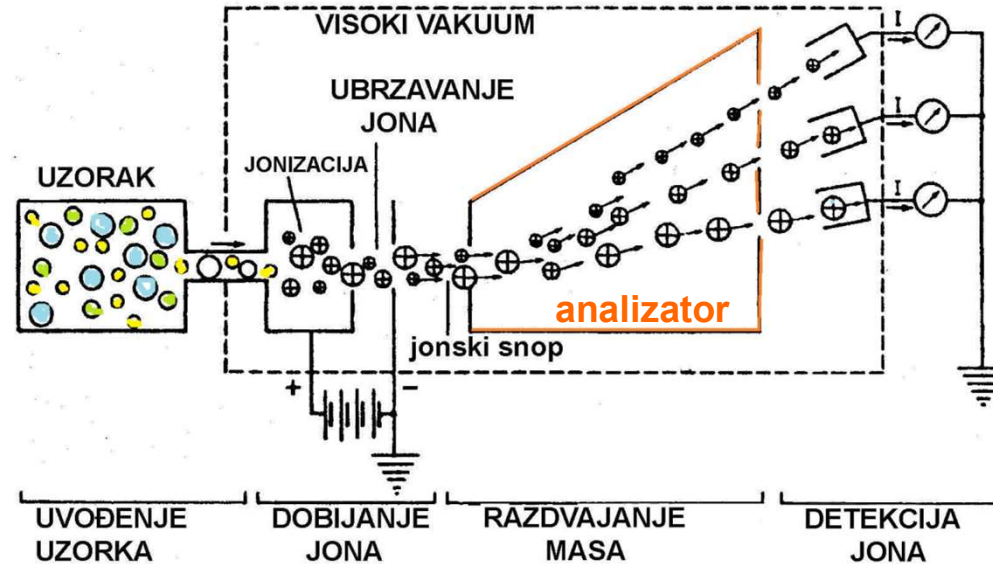
Svi joni istog odnosa naelektrisanja i mase padaju na ekran duž određene parabole. Pošto je naelektrisanje q jona ceo umnožak osnovnog naelektrisanja e , tj. $q = ne$, **položaj parabole je za jone istog naelektrisanja u stvari određen samo masom pozitivnog jona.**

Za određeno z , otklon y zavisi samo od odnosa e/m kod elektrona, odnosno od q/m kod drugih naelektrisanih čestica.

Otklon y je veći što je masa čestica (istog naelektrisanja) veća. To se vidi na slici levo koja predstavlja parabole pozitivnih jona koje je dobio Tomson za slučaj kombinovanog paralelnog električnog i magnetnog polja

Ako snop sadrži čestice sa različitim odnosima q/m , tada se odnos q/m može istovremeno odrediti za sve prisutne jonske vrste – što je osnova savremene **masene spektrometrije**.

Aparati za razdvajanje jona prema njihovim masama na osnovu q/m vrednosti zovu se **maseni spektrometri** - ako je detekcija jona električnim putem, odnosno **maseni spektrografi**- ako se detekcija jona vrši pomoću fotografskih ploča.

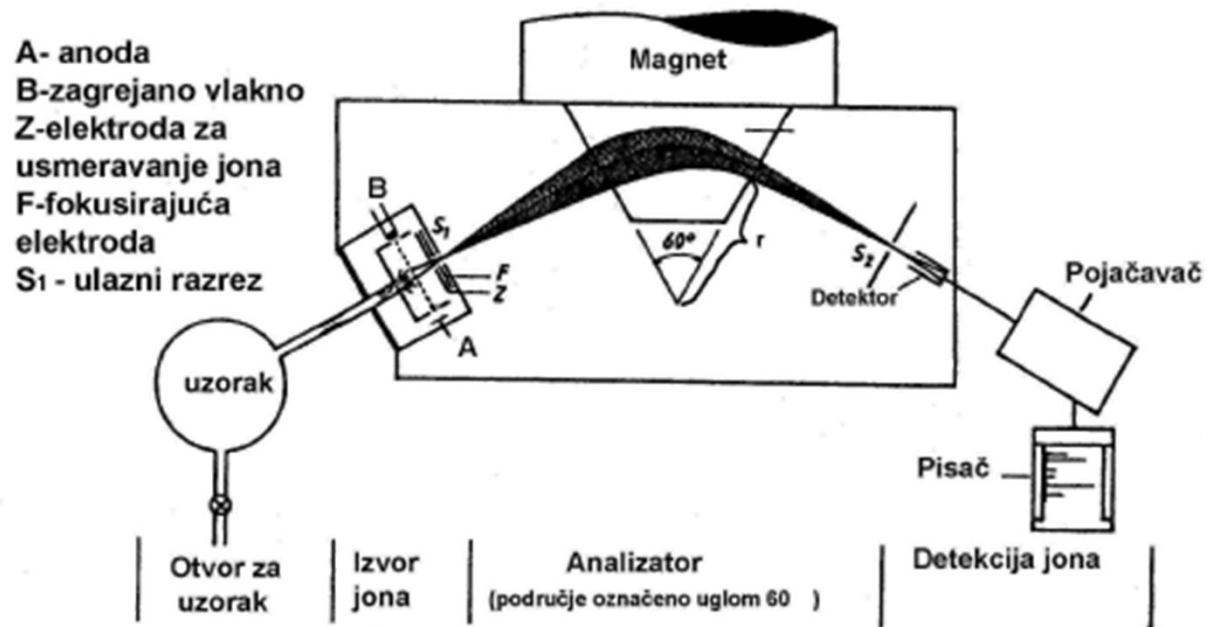
Maseni spektrometar-osnovni delovi (direkciono fokusiranje)

Osnovni delovi masenog spektrometra su:

1. Sistem za uvođenje uzorka
2. Izvor jona (u kome se proizvode joni)
3. Analizator za razdvajanje jona prema njihovim q/m vrednostima
4. Detektor i pojačivač-za detekciju i snimanje jona, dobijanje masenog spektra.

U izvoru jona molekuli gasa se jonizuju sudarom sa elektronima.

Elektroni sa zagrejanog vlakna B (Slika 1.7) ubrzavaju se prema anodi A pomoću razlike potencijala (~ 70 V) i dobijaju energiju ~ 70 eV. Ovde nastaju pozitivni joni M^+ (verovatnoća dobijanja negativnih jona je oko 1000 puta manja). Ovi joni, naelektrisanja $+q$ i mase m kreću se ka elektrodi Z, delovanjem gradijenta potencijala od 1 do 10 kV, i fokusiraju se pomoću elektrode F ka izlaznom prorezu S_1

Slika 1.7. Jednostruko-fokusirajući maseni spektrometar

U izvoru jona molekuli gasa se jonizuju sudarom sa elektronima.

Elektroni sa zagrejanog vlakna B ubrzavaju se prema anodi A pomoću razlike potencijala (~ 70 V) i dobijaju energiju ~ 70 eV. Ovde nastaju **pozitivni joni M^+** .

Ovi joni, naelektrisanja $+q$ i mase m , kreću se ka elektrodi Z, delovanjem gradijenta potencijala (1 - 10 kV) i fokusiraju se pomoću elektrode F ka izlaznom prorezu S_1 .

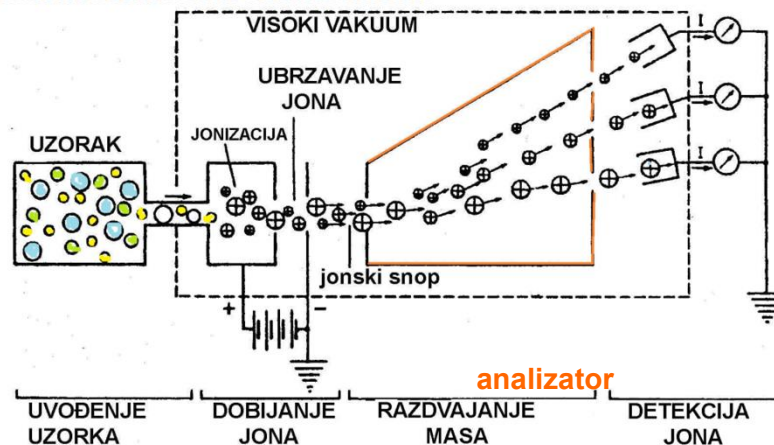
Pri napuštanju izvora jona, joni imaju brzinu v koja se može dobiti izjednačavanjem potencijalne energije qU i kinetičke energije, gde je U ubrzavajući napon:

$$qU = \frac{mv^2}{2} \quad (20)$$

$$v = \sqrt{\frac{2qU}{m}} \quad (21)$$

Joni brzine v ulaze kroz ulazni prorez S_1 u **analizator** koji sadrži **električno i/ili magnetno polje**.

Najčešći maseni spektrometri koriste kao analizator ili samo magnetno polje, to su tzv. jednostruko-fokusirajući maseni spektrometri, ili kombinaciju magnetnog i električnog polja, to su tzv. dvostruko-fokusirajući maseni spektrometri.

Maseni spektrometar na Slici 1.6. koristi princip *direkcionog fokusiranja*. Razdvajanje jona vrši se na osnovu veličine njihovih skretanja pri prolazu kroz magnetno polje. Radijus r putanje nekog jona u magnetnom polju (ako je putanja u polju deo kružnice poluprečnika r) može se izračunati ako

izjednačimo Lorencovu silu qvB sa centripetalnom $\frac{mv^2}{r}$:

$$qvB = \frac{mv^2}{r} \quad (22)$$

$$r = \frac{mv}{qB} \quad (23)$$

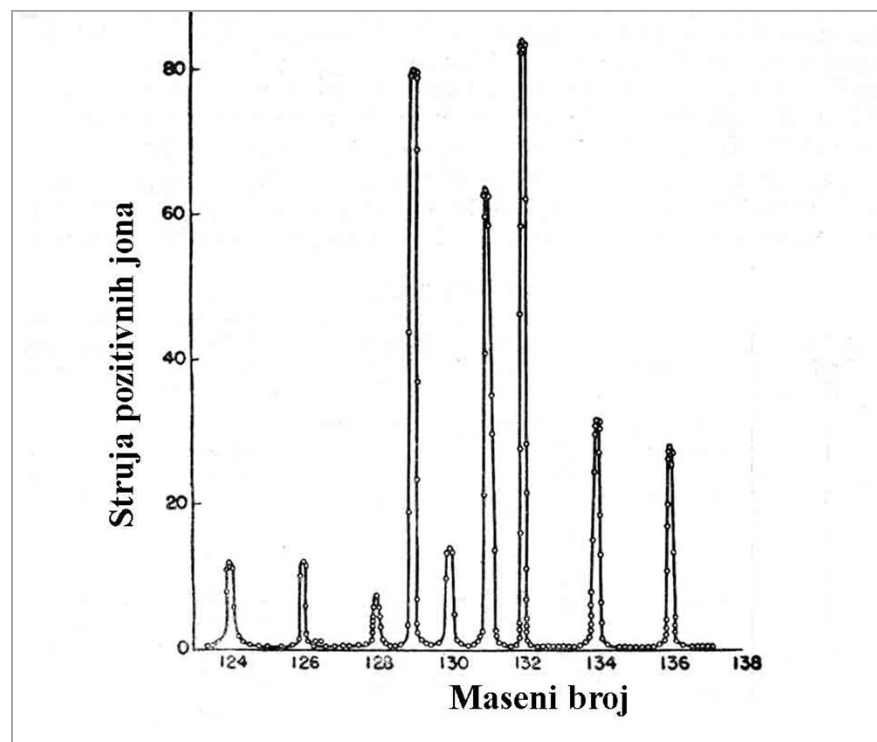
Kada zamenimo u izrazu za r prethodno dobiveni izraz za brzinu jona (21) , dobijamo

$$r = \frac{1}{B} \sqrt{\frac{2mU}{q}} \quad (24)$$

Pri konstantnom magnetnom polju B i konstantnom naponu U , joni različitih vrednosti q/m imaju različite radijuse putanje r u magnetnom polju

Ako variramo B , a držimo ubrzavajući napon U konstantnim (ili obrnuto), tada prema jednačini (24), pri fiksnom r određenoj vrednosti B odgovara jedna vrednost q/m . Tako, joni različitog q/m mogu biti dovedeni do fiksnog izlaznog razreza S_2 jedan za drugim, menjanjem jačine magnetnog polja B (Slika 1.7).

Maseni spektar **izotopa ksenona** dobijen metodom direkcionog fokusiranja.

Visina pika odgovara relativnoj obilnosti pojedinog izotopa.